

MEJÍA RUIZ, CARMEN y NAVAS SÁNCHEZ-ÉLEZ, MARÍA VICTORIA (2007): *El oriente maravilloso y exótico. Dos relatos de viaje*. Bucuresti, Cartea Universitara. ISBN: 978-973-731-474-1. 355 páxs.

Desde ben antigo, considerouse que o mundo é un grande libro que hai que saber ler, mediante o desprazamento. Esta idea, estudada por E. R. Curtius na Antigüidade clásica e na Idade Media, estivo moi presente tamén no Renacemento, época das grandes descubertas. É ben certo tamén que a lectura é a viaxe dos que non poden desprazarse, parafraseando a Francis de Croisset. E de viaxes e lecturas, de lecturas de viaxes ou mellor, de viaxes a lombos da lectura, das que sempre se regresa coas alforxas cheas de sabedoría e enriquecemento persoal trata o libro do que nos imos ocupar a continuación.

As responsables do volume *El oriente maravilloso y exótico. Dos relatos de viaje* son as profesoras da Universidade Complutense de Madrid Carmen Mejía Ruiz e María Victoria Navas Sánchez-Élez, especialista en libros de viaxes e titular de Filoloxía Románica, a primeira, e docente na mesma especialidade a segunda. Ambas forman parte do grupo de investigación GILAVE, *La aventura de viajar y sus escrituras*, dirixido por Eugenia Popeanga (Bucarest, Rumanía) cunha perspectiva comparatista que está a ofrecer xa interesantes froitos. O traballo que se dá a coñecer agora desenvolveuse no cadro do proxecto I+D “Los libros de viaje: una modalidad de circulación de la información histórica, geográfica y literaria en la Europa de los siglos XV-XVI”.

Desde *A Odisea* de Homero e as novelas gregas, pasando polo *O asno de ouro* de Apuleio (obra latina de grande éxito no Renacemento), as viaxes foron un dos temas literarios por excelencia. A posibilidade de dar cabida a múltiples aventuras, a escenarios exóticos e ao desenvolvemento persoal do heroe resultan determinantes nesta preferencia dos lectores desde a Antigüidade grecolatina. Nos dous séculos finais da Idade Media renaceu o interese polo xénero, froito dunha combinación de curiosidade científica e dunha profunda credulidade, como puxo de manifesto no seu día Menéndez y Pelayo.

O estudo das profesoras Mejía e Navas explora as relacións culturais, lingüísticas e sociais hispano-portuguesas servíndose dos libros de viaxes na Idade

Moderna. Trátase dun traballo rigoroso e detallado sobre dous relatos separados por un século e con diferentes características, pero con interesantes puntos en común: o *Libro do Infante don Pedro de Portugal*, narración dunha viaxe imaxinaria publicada en 1515 e atribuída a Gómez de Santisteban, por unha banda, e *Las Peregrinaciones* de Fernão Mendes Pinto (publicado en 1614 en portugués, e traducido en 1620 ao castelán), baseado nun periplo real. Ambas obras tiveron unha moi grande circulación pola Europa da época (difundidas sobre todo na Península Ibérica en lingua portuguesa e española), e son exemplo do extraordinario aprezo e valoración do que gozaba este xénero, comprobable pola abundancia de traducións e versións conservadas, con reimpresións ata épocas ben recentes.

O bloque máis extenso do volume conságrase á análise do *Libro do Infante don Pedro de Portugal*, no que constitúe o primeiro estudo completo desta obra. O traballo sobre o *Libro do Infante* permítenos o achegamento ao pensamento de finais da Idade Media, pois correspóndese aínda con ese gusto literario: avidez polas marabillas e aventuras, polo sorprendente e afastado.

O *Libro do Infante* gozou dunha fortuna literaria extraordinaria, da que testemuña o feito de que se coñezan 123 edicións, en español, portugués e catalán. A obra, de extensión breve (30 páxinas), difundíuse como prego solto (ou de cordel), de xeito que era un obxecto barato e accesible para amplas capas da poboación, dirixido a un público de baixo poder adquisitivo. Único libro de viaxes divulgado na Península Ibérica neste formato, tense constancia de que figurou entre os pregos máis populares e mesmo foi usado como cartilla de aprendizaxe de lectura para nenos, segundo testemuños da época. O relato seguía escoitándose nas prazas das vilas a mediados do XX e foi difundido por toda Iberoamérica. Nas edicións españolas fóronse producindo sucesivas adaptacións á época e ao gusto do público, mentres que as edicións portuguesas revélanse fieis ao texto tradicional traducido.

O relato toma como base unha figura histórica real, o infante D. Pedro de Portugal (1392-144), duque de Coimbra, medio irmán do conde de Barcelos e de D. Henrique o Navegante. O infante foi coñecido polas súas expedicións por Europa e o Mediterráneo, pouco comúns na época. Visitou Ceuta, Venecia, a actual Rumanía, Inglaterra, Borgoña, Flandes, e combateu ós otomanos ao lado do rei de Hungría. A viaxe real durou catro anos, ao cabo dos cales regresou a Portugal. A súa asunción da rexencia de Portugal contra a vontade testamentaria do rei Don Duarte provocou a perda da súa reputación. Malia ser fundador da Universidade de Coimbra, erudito, con grande

visión xeopolítica, en Portugal salientouse a súa “escasa estatura moral”, por terse rebelado contra o seu rei. Tamén, e sempre como personaxe histórico, foi caracterizado nas Crónicas da época como home “valente, temido, amado, intelixente”, mentres que na tradición popular perviviu a lenda do infante que percorreu o mundo coñecido: as súas viaxes ás cortes europeas (1425-1428) espertaron e estimularon o imaxinario colectivo europeo e, sobre todo, o ibérico.

A publicación do *Libro do Infante* exaltou esa vertente viaxeira do Rexente, que foi convertido en peregrino coa atribución dunha inexistente peregrinación a Terra Santa. Entre as incoherencias xeográficas do texto, destaca o regreso a Castela ou un inverosímil itinerario Grecia-Noruega-Babilonia. Deste xeito, o “D. Pedro” na narrativa é pouco máis que o personaxe que lle dá título en virtude do renome do personaxe real como viaxeiro, pois os percorridos do libro son inventadas. Atribúenselle peripecias tomadas de libros de viaxe celebérrimos na Idade Media, e fundamentalmente do *Libro de las maravillas del mundo*, publicado a fins XIV por John de Mandeville en inglés, francés e latín (primeira tradución castelá en 1521). Os elementos maravillosos, recorrentes nos libros de viaxes medievais, remóntanse a antecedentes literarios ben coñecidos polo público da época.

En 1515 circulaban por Europa o *Libro del conocimiento de todos los reynos y tierras y señoríos*, *O libro de Marco Polo*, *Embajada a Tamorlán* de Ruy González de Clavijo ou as *Andanças e viajes* de Pero Tafur, así como textos sobre o Preste Juan das Indias (“Carta do Preste Juan aos cristiáns de Poniente”), sobre as peregrinacións a Palestina, a lenda de Alexandre e, por suposto, a *Biblia*. Refundindo todos estes materiais e privilexiando a inclusión dos motivos máis rechamantes, Gómez de Santisteban compón un libro que debe formar parte da relación de “*libros fantásticos medievais*”, no ronsel dos “*libros das marabillas*” dos que se revela como bo coñecedor. Desde a perspectiva actual, o *Libro del Infante* pode considerarse un libro de aventuras.

As cruzadas e as viaxes dos misioneiros e mercaderes a Asia actuaron como fermento da imaxinación e da curiosidade europeas. A recreación do mítico reino do Preste Juan asóciase á evocación do *paraíso perdido*, atribuíndo a este personaxe un valor modélico nas relacións Igrexa-Estado. Northrop Frye sinalou moi acertadamente que os mitos “son historias que revelan determinadas características da sociedade á que pertencen” (“Littérature et mythe”, *Poétique* 2, 1971, p. 489). Os estereotipos e fantasías que inzan estas recreacións de viaxes proxectan os medos, angustias e

esperanzas do ser humano, desde os homes-monstruo aos mundos ideais. E detrás do éxito deste texto na Península Ibérica estivo precisamente a súa extravagancia: aparecen unicornios, xigantes, homes con cara de can, as míticas amazonas ou a arca de Noé. E todo isto, nunha época en que as expedicións xa son moeda corrente (por razóns políticas, económicas ou de exploración) e en que a mala situación nos reinos animaba a emigrar. O *Libro*, como a literatura de viaxes en xeral, actuaba tamén como incentivo que animaba a poboación a partir.

Para Mejía e Navas, este folleto representa fundamentalmente un “divertimento” que ofrecía evasión e ensoño a un público pouco instruído e “que fomentaba a súa imaxinación con elementos procedentes de diferentes fontes” (p. 52). Para isto, resulta determinante facer verosímil un relato maravilloso de raigame medieval mediante unha figura real popular na época. Pódese considerar tamén que o *Libro* transmite unha crítica á corte de Castela, á que se lle poñería como exemplo de virtudes un príncipe portugués, mentres que outros autores entenden que a finalidade última do relato sería tentar expresar o grande descontento respecto das condicións sociais, morais e políticas da época, así como respecto dos excesos, arbitrariedades e disipación moral da Igrexa. En contraste con isto, dáse a louvanza do mundo cristián idealizado das Indias (simbolizado pola figura lendaria do Preste Juan). O *Oriente* funcionaba así como un *paraíso perdido*, hospitalario e caritativo cos viaxeiros.

O segundo capítulo está consagrado ao estudo de *Las Peregrinaciones* de Fernão Mendes Pinto, texto que se encadra nunha etapa diferente: o século XVII, no Portugal das descubertas, das exploracións e da expansión do comercio intercontinental, no que a fantasía perde peso. Tivo moita difusión no XVII: documéntanse 167 edicións entre completas e parciais (81 en portugués e 87 estranxeiras). O texto ten como base a peripecia real dun portugués de orixe humilde que expón as súas tribulacións durante 20 anos de viaxe a Oriente e de servizo á Coroa. A finais do século XVI, catro anos despois do seu regreso, decepcionado pola ausencia de recompensa polos sacrificios e traballos padecidos (naufraxios, secuestros e todo tipo de aventuras), Mendes Pinto decide dar a coñecer a súa historia. Mais esta base foi enriquecida e completada por adaptadores anónimos con diferentes materiais textuais (episodios de carácter literario e lendario), publicada no extenso texto intitulado *As Peregrinações* en 1616. As autoras do estudo consideran, así, que o texto convértese nun “discurso mixto” pola combinación dunha aventura real cunha libresca, consistente na inserción de discursos históricos, relixiosos,

epistolares, descritivos e, fundamentalmente, autobiográficos, ao servizo dunha maior verosimilitude (p. 309).

Os descubrimentos portugueses tiveron grande relevancia na configuración dese cambio de mentalidade, no Renacemento. No espírito europeo, a idea da relatividade do mundo substitúe paulatinamente as certezas preestablecidas. Pásase dunha visión marcada polo estático e a circularidade, teocrática, a unha visión dinámica e de apertura. Prima o optimismo, a idea do home como condutor da historia e a afirmación do individuo. As descubertas tiveron tamén un considerable impacto social, que promove a idea de expansión e, á súa vez, provoca unha apertura ao descoñecido por medio da aventura e o comercio.

Nos novos libros de viaxes elaborados ao longo do século XVI vai quedando atrás o predominio do estraño e marabilloso. Mais, paradoxalmente e a carón do maior coñecemento do mundo no Renacemento, desenvolveuse tamén unha imaxinación aplicada a interpretar unhas nocións xeográficas recentemente adquiridas e, polo tanto, pouco fixadas: así, atópanse aínda certos monstruos poboando as novas rexións. En todo caso, *Las Peregrinaciones* nace coa pretensión de servir de “itinerario de información verdadeira”: a finalidade didáctica preside o texto, sen esquecer nunca o “ensinar deleitando”.

Unha viaxe non só se fai no espazo e no tempo, senón tamén nun universo cultural, segundo sinalara C. Lévi-Strauss. Hai que profundar pois nas formas e nos modelos de referencia para a organización doutros textos. No estudo de *Las Peregrinaciones* póñense de relevo as modalidades do *mito de Oriente*, vinculado ás figuras míticas de Alexandre Magno, San Tomás e o Preste Juan, chegado grazas aos relatos dos exploradores portugueses nunha mestura de realidade, ficción e exotismo e, finalmente, transmitido mediante unha variedade de discursos narrativos.

A realidade histórica transfórmase en materia narrativa, coa incorporación de novos mitos de carácter renacentista. Cos descubrimentos, pásase da concepción dun Oriente mítico medieval ao Oriente real. Así, o *mito de Oriente*, representativo nos libros de viaxes medievais (a través de discursos reais ou imaxinarios), convértese na obra de Fernão Mendes Pinto nun Oriente exótico posto ao alcance do lector-viaxeiro nesa época de expansión e cambio.

Mendes Pinto é o narrador-protagonista, máis tamén testemuña, na medida en que se mostra como observador cunha actitude obxectiva e crítica. Descubre no Oriente “governos, sociedades e relixións máis perfectas” que as dos portugueses. Opóñense na

narración dúas actitudes diferentes: dun lado, a dos portugueses, cegos de ambición, esquecendo valores humanos e relixiosos; doutro, a postura das sociedades orientais, oposta, e que reflicte o ideal que se transmite na obra (p. 302). Contrariamente ao que acontecía no *Libro de Infante*, de base popular, en *Las Peregrinaciones* percíbese unha mensaxe moralizante tinxida de erasmismo, perceptible na denuncia da avaricia e egoísmo que se agacha tras o pretexto da intención evanxelizadora dos portugueses.

Para concluímos, cómpre destacar o carácter panrománico e aberto que inspira esta contribución ao estudo da nosa historia común como europeos. Os textos escollidos para a análise ofrécennos un claro exemplo da permeabilidade lingüística e cultural que presidía as relacións entre nacións, así como da comunidade de gustos e dos camiños de ida e volta que percorrían. As profesoras Mejía e Navas presentan como outra achega sobresaliente a recuperación dun exemplar do folleto español (Valladolid 1623, Biblioteca Nacional de Madrid, reproducido en facsímil, páxinas 99-132) e dunha versión portuguesa (1644, atopada no mosteiro San Xoán de Poio, Pontevedra, en facsímil nas páxinas 193-229) do *Libro do Infante*. As autoras abren camiños para o estudo de diversos aspectos presentes nestes libros de viaxes, e sumámonos á súa esperanza de que teñan continuación da man de equipos mixtos de investigación. De momento, a aventura textual á que nos convidan non só nos fai descubrir novos escenarios de coñecemento, senón que tamén nos axuda a renovar a nosa ollada sobre tempos pasados.

Mª TERESA BERMÚDEZ MONTES
Facultade de Ciencias de Educación e do Deporte. Pontevedra
Universidade de Vigo